

Lietuvos antisovietinio partizaninio karo istorinė atmintis trečiosios kartos pasakojimuose

<https://doi.org/10.51554/TD.21.62.05>

G R E T A P A S K O Č I U M A I T Ė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Remiantis 2020–2021 m. užfiksuotais partizaninio karo dalyvių palikuonių pasakojimais, siekiama įvertinti šeimose gyvuojančią istorinę atmintį. Analizuojant nepriklausomos Lietuvos laikais augusios trečiosios kartos pateiktųjų pasakojimus bandoma atsakyti į klausimus, kaip ir kas apie partizaninį karą kalbama šeimose, kaip viešajame diskurse gyvuojantys naratyvai keičia šeimų patirties ir Lietuvos istorijos refleksijas, kaip trečioji karta vertina kovų istoriją ir kokią įtaką artimųjų patirtys turi formuojantis vertybinėms nuostatoms. Siekiama įvertinti asmeninį pasakotojų santykį su laisvės kovų istorija ir nustatyti kartos puoselėjamus pokario vaizdinius.

RAKTAŽODŽIAI: istorinė atmintis, pasakojimas, partizaninis karas, partizanai, trečioji karta.

PASAKOJIMŲ APIE PARTIZANINĮ KARĄ FORMAVIMASIS

Neblėstantį 1944–1953 m. vykusio partizanų karo aktualumą liudija visuomenės susidomėjimas, įvairių sričių tyrėjų darbų gausa ir oficiali valstybės pozicija. Be išlikusių dokumentų ir vaizdinių bei su kova ir kovotojais sietinų vietų, svarbiu praeities pažinimo šaltiniu laikytini rezistentų pasakojimai. Įsidėmėtina, kad sovietinės okupacijos metais partizaninio karo dalyviai vengė pasakoti apie savo patirtį net artimiesiems (Šutinienė 2008: 131). Tai buvo metas, kai ir išgyvenusieji, ir žuvusiųjų artimieji negalėjo deramai įsisąmoninti didelio masto praradimų ir netekčių. Kaip teigia psichologinių traumų tyrėjai Jacobas D. Lindy'is ir Robertas J. Liftonas, „sielvartas ir gedulas buvo areštuoti“ (Gailienė 2008: 94). Tik 1988–1990 m. prasi-dėję drastiški politinės sistemos pokyčiai nuo represijų nukentėjusiems asmenims suteikė galimybę atvirai prabilti apie patirtas nuoskaudas (ten pat: 97).

Antisovietinį partizanų karą menantys pasakojimai prisidėjo pildant okupacijos metais Lietuvos kultūros istorijoje susidariusią „juodąją skylę“ (Gailius 2008: 101),

o jų pasakotojai, tiesioginiai karo dalyviai, gavo galimybę įsitraukti į istorijos atkūrimo procesą (Švedas 2010: 152). Svarbu pabrėžti, kad visuomenės požiūris į pokario kovas formavosi ne savaime. Anot Michaelio Jacksono, tam, kad privataus ir viešojo gyvenimo srityse gyvuojančios tiesos derėtų, reikia, jog karo dalyviai atvirai dalytųsi savo pasakojimais, o valstybė juos patvirtintų. Įprastai valstybė tiesą apie praėjusį karą pripažįsta užaugus naujai kartai ar prasidėjus naujam karui (Jackson 2013: 66). Partizaninio karo istorija pradėta rašyti tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, kuomet okupacijos metais buvo užaugusios bene dvi kartos. Lig tol vyravusi priverstinė tylą labiau trukdė, o ne padėjo atkurti praeities įvykius ir juos tinkamai įvertinti.

Prasidėjus Atgimimui laisvės kovų dalyviai ėmė megzti glaudesnius tarpusavio ryšius, inicijavo įvairias atminimo ir įamžinimo veiklas, pradėjo istorinio teisingumo paieškas (plg. Petrauskienė 2017). Taip pat tai buvo laikas, kai apie rezistencinę veiklą sužinojo didelė dalis kovotojų artimųjų. Šiandien, kai asmeninėmis patirtimis pasidalyti galinčių kovų dalyvių beveik nebėra, artimųjų pasakojimai tampa labai reikšmingi: jie ne tik atskleidžia, kaip ir kokia pokario atmintis gyvuoja buvusių kovotojų šeimose, bet ir liudija sudėtingus šeimų likimus, formuojančius skirtingų kartų santykį su rezistencija. Šeimos narių pasakojimai leidžia suprasti daugelį metų po karo vykusius patirčių refleksijos, atminimo puoselėjimo ir užmaršties procesus, reikšmingai papildo karo dalyvių pasakojimus naujomis detalėmis.

Psichologų atlikti tyrimai atskleidžia represijų padarinius tiesiogiai nukentėjusių asmenų ir jų artimųjų psichologinei būsenai (plg. Gailienė 2008; Mažulytė, Rakovas 2014; Vaskelienė... [et al.] 2004). Be traumų ir jų atgarsių, pastebimos ir reikšmingos vertybinės skirtingų kartų sąsajos. Pavyzdžiui, istorikė Aistė Petrauskienė pabrėžia, kad trečioji karta, lygiai kaip ir pirmoji, yra linkusi aktyviai įsitraukti į pokario kovų įamžinimo iniciatyvas (Petrauskienė 2017: 186). Be kita ko, tiek pirmajai, tiek trečiajai kartai Nepriklausomybė yra kaip duotybė – vienai sovietinė santvarka buvo primesta, o kita neturi (arba turi labai mažai) autentiškų prisiminimų apie ją (Vervečkienė 2019: 11). Atliekamo tyrimo metu trečioji karta ne kartą patvirtino savo, kaip mediatorės, vaidmenį – ne tik gana atvirai pasakojo apie daugiaprasmią šeimos narių santykį su pokario istorija, bet ir drąsino artimųsiais dalytis išgyvenimais ir prisiminimais.

Kalbėti apie vienalytį partizaninio karo pasakojimą, jungiantį skirtingas kartas, sudėtinga. Žinoma, kad pasakojimams reikšmingą įtaką turi ne tik asmeninės patirtys, bet ir autoritetų palaikoma kolektyvinė atmintis (Molden 2016: 136). Kadangi partizaninio karo atmintis yra tiesiogiai priklausoma nuo autoritetų ir šie laikui bėgant kito, straipsnyje susikoncentruojama į 2020–2021 m. užfiksuotus 1985–1989 m. gimusių asmenų pasakojimus¹, preziumuojant, kad jie brendo partizaninio

1 Surinkta medžiaga šiuo metu saugoma asmeniniame straipsnio autorės archyve. Atliekamas tyrimas apima antrosios ir trečiosios kartų atstovų pasakojimus, todėl siekiant detalumo ir nuoseklumo

karo pasakojimui formuotis objektyviai palankiu laiku, todėl turėjo pakankamai galimybių įgyti žinių tiek bendraudami su šeimos nariais, tiek dalyvaudami viešajame gyvenime. Siekiant pažinti įvairaus likimo kovotojų artimųjų patirtis, remiamasi aštuoniais (keturių vyrų ir keturių moterų) pasakotojais iš skirtingų šeimų. Tai partizanų ir ryšininkų, veikusių įvairiose Lietuvos vietose, palikuonys – keturi yra pačių kovotojų, o keturi – kovotojų brolių ar seserų vaikaičiai. Atvejai, kai kalbinami brolių ar seserų linijų vaikaičiai, liudija į rezistenciją aktyviai įsitraukusių artimųjų žūtį ankstyvajame amžiuje, dar nesukūrus šeimos. Šiais atvejais trečiosios kartos atstovas yra kone vienintelis, sutinkantis pasidalyti šeimoje saugomais atsiminimais apie praeities įvykius. Iš tiesioginių rezistentų palikuonių du yra bendravę su seneliais patys, dar du yra daugiau bendravę su tiriamojo laikotarpio liudininkais, nes gimė po senelių mirties. Du pasakotojai (vienas jų partizano vaikaičiai, kitas – partizano brolio vaikaičiai) išskirtinai daug dirba partizaninio karo tyrimų lauke, taip sužinodami daugiau istorinių faktų apie artimųjų praeitį ir pildydami pokario kovų istoriografiją. Visi apžvelgiami trečiosios kartos atstovai viešumoje yra nurodę esą partizanų palikuonys, taigi, atrodytų, kad laiko tai paminėtinu biografijos faktu, o vienas iš pasakotojų, A., apie tai ne kartą kalbėjęs ir spaudai. Visus taip pat sujungia šeimos narių represijos, patirtos dėl įsitraukimo į rezistenciją. Pusiau struktūruotų interviu metu buvo klausama apie šeimoje ir viešumoje gyvuojančius pasakojimus, vertybinių santykių su laisvės kovomis ir jų įamžinimu, požiūrį į istorijos tęstinumą, asmenines pokario kovų refleksijas.

Svarbu pastebėti, kad trečiosios kartos pasakojimai paremti ne tik šeimoje išgirstais atsiminimais, bet ir viešojoje erdvėje skelbiamais liudijimais, todėl itin sudėtinga nustatyti, kurie pasakojimo fragmentai yra išskirtinai šeimos patirtis ir pozicija, o kurie – padiktuoti kitų šaltinių ar asmeninių refleksijų. Susiduriama su taip vadinamąja istorine atmintimi, kuri yra „perimta, patirta žodžiu, apmąstyta, tačiau asmeniškai neišgyventa istorinių įvykių atmintis“ (Būgienė 2012: 135). Ji reiškiasi įvairiomis formomis – visuomenėje gyvuojančiais naratyvais, literatūra, audiovizualinėmis priemonėmis, atminimo dienomis ir praktikomis (Vitkūnas 2015: 72). Žinoma, kad dalydamiesi atsiminimais apie praeitį pateikėjai iš esmės perteikia dabarties vertinimus (Klumbytė 2004: 2). Pagaliau nuoseklus atminties tyrimas leidžia idenfitikuoti vaizdinius, kuriuos nepriklausomoje Lietuvoje augusi karta atpažįsta kaip savus (Leparskienė 2019: 40).

.....

tekste remiamasi tik dalimi surinktos medžiagos. Panašus gimimo laikotarpis ir atstovavimas skirtingoms šeimoms tapo pagrindiniais kriterijais renkantis pasakojimus apžvalgai. Pateikiamos įžvalgos laikomos praskleidžiančiomis įvairialypę partizaninio karo istoriją šeimų atmintyje ir sudarančiomis pagrindą tolimesniems svarstymams apie pokario kovų atminties perdavimą iš kartos į kartą bei kiekvienos kartos pasakojimų savitumus. Pasakotojai minimi vardų inicialais.

POKARIO LIETUVOS ISTORIJOS PASAKOJIMAI ŠEIMOJE

Kaip teigia Irena Šutinienė, „karai, represijos ir kiti kardinaliai griauinantys įprastinę tvarką bei pasaulio suvokimą įvykiai skatina kurti pasakojimus – žmonės taip siekia įprasinti išorinį pasaulį ir savo gyvenimą naujomis aplinkybėmis“ (Šutinienė 2008: 127). Valstybingumo atkūrimas, kaip jau minėta, paskatino kurti(s) tokius pasakojimus, taigi Nepriklausomybės atgavimo išvakarėse gimusiai kartai teko nelengva užduotis – išsiaiškinti ir suprasti, kas iš tiesų nutiko Lietuvoje XX a. viduryje. Beveik nė vienas pateikėjas neprisimena, kada pirmąkart išgirdo apie artimųjų dalyvavimą rezistencijoje. Daugeliui tai buvo pavieniai istorijos fragmentai, išgirsti kasdienių pokalbių metu.

Daliai pasakotojų bendravimas su seneliais leido suvokti, kaip istoriniai įvykiai paveikė jų šeimų likimus, tačiau kartu paliko ir daugybę klausimų, į kuriuos teko savarankiškai ieškoti atsakymų. L., prisimindama močiutę, partizano seserį, teigia jau nuo vaikystės žinojusi pagrindines sąvokas, nors jų iki galo tuo metu negalėjusi suprasti. Jai nebuvo atskleista, kodėl močiutės broliai buvo miške, dėl kokių priežasčių močiutė ir kiti jos šeimos nariai buvo įkalinti:

Mano bobutė dažnai sakydavo: va, kai aš lageryje buvau, tai buvo taip. Man galėjo būti kokie trys–keturi metai. Aišku, aš nelabai supratau, bet žinojau, kad yra Sibiras, kad ten buvo šeima, supratau, kad lageris kaip kažkoks kalėjimas (L.).

Iš įvairių istorijų apie lagerį bendrą supratimą įgijo ir ryšininkės vaikaitė K., pokalbio metu ne kartą girdėtus pasakojimus prilyginusi vaikiškoms istorijoms:

Apie lagerį istorijos buvo tokios kaip pasakėlės prieš miegą, nes bobulė buvo tokia sąmojinga, tai ji tas istorijas galėdavo sudėt kaip tikrai įdomias (K.).

Paaugus „pasakėlių“ personažai ir jų veikimo erdvė įgavo vardus, o situacijos – platesnį kontekstą. Negana to, tokia nuo vaikystės lydėjusi žinia apie partizanus, kaip linksmų, įdomių ar pamokančių istorijų personažus, atrodė kaip vienintelė galima tiesa. Ilgainiui istorija darėsi komplikuočiau. Pokalbio metu nuolat minimos pasakos, istorijos prieš miegą, šnipų istorijos, tad galima numanyti, jog sąvokos pasirinktos neatsitiktinai – tai galėtų būti ilgų apmąstymų išdava, apsvarsčius ir įvertinus vaikystėje girdėtas istorijas (Būgienė 2008: 43).

Žvelgiant apskritai, senelių patirtys atsiskleisdavo per įvairias situacijas, kurių liudininkais tapdavę vaikaičiai imdavo kelti klausimus. Partizano vaikaitis T. prisimena konkrečią situaciją, sukėlusią vaikišką smalsumą, kurį vyresnieji patenkino tik iš dalies:

Atsimenu iš vaikystės labai ryškų epizodą. Mes turim tokią neįprastą pavardę ir aš tokiom nuogirdom buvau girdėjęs, kad tai susiję su senelio tremtimi, kad kai jį sugavo rezistencinio judėjimo kontekste, jisai netikrą pavardę sakydavo, tokiu būdu lyg norėdamas artimuosius apsaugoti. Tai man būnant mažu vaiku, aš buvau pas senelius, telefonu paskambino kažkoks nepažįstamas žmogus ir pasikreipė į mano senelį, paprašė pakviesti ta senąja pavarde. Ir aš buvau labai nustebęs, kaip čia taip maišo, kad čia ne ta pavardė. Ir tik tada man buvo ta istorija kažkokiais bendrais bruožais papasakota (T.).

Psichologų tyrimai yra atskleidę, kad buvę politiniai kaliniai ir tremtiniai savo išgyvenimais labiausiai linkę dalytis tarpusavyje (Gailienė, Kazlauskas 2004: 116). Tik nuo jų santykio su išgyventa tikrove priklausė, ar šie pasakojimai pasiekė artimuosius iš pirmų lūpų, kokius patirties aspektus jie atskleidė. Visi pasakotojai pažymi, kad šeimoje istorijos fragmentų ilgainiui daugėjo, tad buvo galimybių pažinti partizaninio karo paveikslą. Išskirtiniu galima laikyti ryšininkės vaikaitį P., kuris tik prieš kelerius metus sužinojo turįs tiesioginių giminytės sąsajų su kovotojais. Pristatydamas situaciją, kai jį pasiekė ši žinia, pasakotojas nusako daugelį detalių – vietą, laiką, kontekstą – tai, kas jam atrodė reikšminga. Atskleidžiama, kad jau anksčiau būta užuominų, jog šeimos gyvenimas buvo sutrikdytas, neįprastas, o iš praeities pasiekiantys fragmentai nesijungė į bendrą visumą:

Aš žinau, kad mano senelis labai daug su šeima po visą Lietuvą keliavo ir yra daug kur gyvenęs. Ir man visada buvo labai įdomu, kodėl tas buvo. Ir aš niekad neturėjau labai konkretaus atsakymo, man buvo labai keista. Aš lygtais klausiau, bet tėtis yra sakęs, kad dėl darbo. Aš labai seniai žinojau ir pas mus šeimoj Smetona niekad nebuvo gerbiamas, nes Smetona yra tas, kuris mūsų senelį ištrėmė iš Jiezno į Joniškio rajoną. Viskas iš tokių dėlionės detalių dėliojosi ir vis tiek buvo neaišku kodėl [dažnai keitė gyvenamąją vietą] (P.).

Vaikaičiai supranta, kad dalis senelių skaudžių patirčių buvo nutylima sąmo-ningai. Tikėtina, kad tylos priežastys sovietmečiu ir nepriklausomybės laikais šiek tiek skyrėsi. Pirmuoju atveju apie tai pasakoti vaikams buvo pavojinga dėl režimo keltų grėsmių, antruoju – laikytasi įsitikinimo, kad mažas vaikas nėra emociškai pasiruošęs išgirsti šokiruojančius pasakojimus. Pokalbiu metu galima įsitikinti, jog apie baisiausią – arešto ir tardymo – etapą šeimose buvo kalbama mažiausiai (plg. Gailienė 2008: 84). Net ir daug apie partizanus bei lagerį pasakojusios ryšininkės vaikaitė K. teigia apie močiutės patirtus žiaurumus sužinojusi ne iš jos pačios:

Kai kurių dalykų tiesiog nežinai. Tu negali sakyti, o papasakok man, kaip ten bandei nusižudyt, nes tu nežinai, tau nieks nesakė vaikui. Būdavo istorijos iš visų laikų ryšininkavimo ir paskui istorijos iš lagerio. Kai kurios iš lagerio būdavo tokios niūresnės.

Bet niekada nebuvo iš kalinimo, nes metus jinai prabuvo tardyme. Niekada nebūdavo jokių istorijų iš ten (K.).

Žinoma, kad pasakojimai apie patirtus trauminius išgyvenimus yra svarbūs siekiant įveikti pačią traumą (Šutinienė 2008: 127), tačiau tam reikia klausytojų. Dėl skirtingų priežasčių vaikaičiai ne visada geba suprasti didelius sukrėtimus patyrusių artimųjų išgyvenimus, tačiau tarsi intuityviai jaučia privalantys išklausyti. Ryšininko vaikaitė R., atliepdama taip pat ryšininkavusio tėvo patirtis, teigia visai neplanuotai tapusi pagrindine klausytoja:

Mano tėtis mėgdavo vis užsiminti apie tai, kažką tai papasakoti, nes jam būdavo skaudu. Matosi, kad jam kažkaip norisi išsipasakot, norisi pabrėžti tą [pokario patirtį]. Bet aš taip supratau, kad jis nelabai rado kam pasipasakoti. Kitiems gi neįdomu, nes kitų interesai kiti. Man tos istorijos buvo žiauriai įdomios (R.).

Maža to, vaikaičiai ne tik klausosi, bet ir patys klausia. Jie yra savi žmonės, kurie padeda įveikti ilgus dešimtmečius rezistentus ir jų artimuosius kamavusį nepasitikėjimo kitu jausmą bei atkurti esminius žmogiškuosius santykius (Tūtlytė 2018: 20; Herman 2006: 79). Pasakotojo ir klausytojo santykiui daugiau dėmesio skiria partizano brolio vaikaitis A.:

Mes labai atvirai šnekėdavom, jis man viską iki smulkmenų [papasakodavo]. Aš paskui jau labai drąsiai jo klausinėdavau. Ko aš paklausdavau, to jis atsakydavo. Kažkaip nebūdavo kažkokios baimės. Visą istoriją realiai pasisavinau, ką jis jau atsiminė, žinojo, buvo surinkęs medžiagos. Jis toks nėra, kad šnekėtų viešai visuomenėj, bet su manim kažkaip vat [kalbėjosi] (A.).

Viena vertus, toks senelių atsivėrimas gali būti suvoktas kaip pašąmoningas amžininkų būdas išsaugoti identitetą ir atnaujinti sąsajas su prisimenamu laikotarpiu (Kulakauskienė 2014: 162). Antra vertus, vaikaičiai tampa tais, kurie perteikia lig tol paslapyje laikytą senelių patirtį vidurinei – tėvų – kartai (Mažulytė, Rakovas 2014: 3). Dauguma pasakotojų pripažįsta, kad tėvai stokoja žinių apie partizaninį karą, o kartais netgi sąmoningai lieka nuošalyje, tarsi pasirenka nežinoti². A. šeimos

2 Antrosios kartos nežinojimo ar nenoro žinoti priežastims įvertinti reikia atskiro tyrimo. Kaip pastebi Vykintas Vaitkevičius, dėl savo, artimųjų ir bendražygių saugumo partizanai privalėjo atsiriboti nuo buvusio gyvenimo ir keisti tikrąją tapatybę naująja – partizanine. Pastebima, kad išgyvenusieji retai kada sugrįždavo į įprastą, ikipartizaninę, būseną, taigi šeimos tarpusavio ryšiai liko sutrūkinėję, apipinti paslaptimis, nutylėjimais, dėl ko artimieji neturi daug žinių apie kovų kasdienybę, nėra tapę partizanų patirčių liudininkais ar pasakojimų perėmėjais (Vaitkevičius 2018: 20–21). Žinoma, kad tais atvejais, kai namuose buvo nekalbama apie pokario patirtis,

atveju, nepaisant atviro senelio kalbėjimo apie šeimą ištikusias negandas broliui išėjus į mišką ir paties A. aktyvaus dalyvavimo partizanų įamžinimo veikloje, tėvams stinga net svarbiausių žinių:

Dabar karta ta mūsų tėvų – jinai augus tarybiniais [laikais]. Seneliai jau tie išeina, pro-seneliai visi. Taip ir beliks, bus tarpinė ta karta, kuri neskiria, kas yra partizanas, kas yra sribas. Mano mamos paklaustum, tai ji tikrai ten giliai nepakalbėtų. Va tokia situacija, kad reikia apskritai pradėt kalbėt apie juos [partizanus] (A.).

Sudėtingą atminimo perėmimo situaciją patvirtina ryšininko vaikaitės R. prisiminimas. Jis atspindi tai, kad net tais atvejais, kai artimojo įsitraukimas į partizaninį karą yra žinomas aplinkiniams, nebūtinai tai bus įsisąmoninta pačių šeimos narių:

Buvo kažkokia talka ir mes pasisamdėm darbininkus kaimo darbams atlikti. Atėjo toksai žmogus ir sako: ar čia šitie [pavardė], kurie padėjo kažkokiem partizanam? Mano teta, kuri yra jauniausia, sako ne ne, mes ne tie. Aš žiūriu, sakau: taip taip taip, čia mes tie [juokiasi]. Man pasirodė kažkaip keista, kad ji nežino, niekada nesidomėjo (R.).

Taigi, susidaro įspūdis, kad kalbėjimas šeimoje apie rezistenciją ir represijas, su kuriuo susidūrė trečioji karta, buvo dalinis ir laikui bėgant ne visose šeimose pradėta kalbėti atviriau ar plačiau. Pirmieji prisiminimai, susiję su tiek tautą, tiek šeimą ištikusiomis istorinėmis tragedijomis, buvo išgirsti dar ankstyvojoje vaikystėje, įprastai artimiesiems tikslingai nesistengiant perteikti skaudžių išgyvenimų. Išgirstos nuotrupos skatino ieškoti daugiau informacijos, tarsi atrasti „raktą“, kuris leistų ne tik pažinti Lietuvos istoriją apskritai, bet ir kiek įmanoma tiksliau atkurti artimųjų padėtį okupacijos metais. Žinoma, kad kiekviena asmeninė patirtis atskleidžia istorinius procesus, tačiau, norint tai įsisąmoninti, būtina domėtis, patikrinti kiekvieną aspektą (Thompson 2000: 269). Visi pašnekovai akcentavo ieškantys papildomos informacijos apie partizaninį karą.

.....
pagrindiniu informacijos šaltiniu šeimos nariams, ypač vaikams, galėjo būti tik viešoji erdvė, kuri sovietmečiu buvo išimtinai priešiška partizanų atžvilgiu. Remiantis neskelbta straipsnio autorės surinkta medžiaga, partizanų vaikai dar sovietmečiu nujautė tėvams tekusius sukrėtimus ir iš pavienių nuotrupų galėjo formuoti savitą supratimą apie pokario kovas. Verta pastebėti, kad dalis vaikų sąmoningai rinkosi neklausinėti tėvų apie jų patirtis, nenorėdami sukelti skaudžių prisiminimų. Neretai tėvų istorijos, ypač skaudžiausi fragmentai, sužinoti iš buvusių bendražygių, literatūros ar pan. Atrodo, kad žinios iš pašalinių žmonių buvo kiek lengviau priimamos. Pagaliau tenka pripažinti, kad dalis antrosios kartos dėl įvairių asmeninių patirčių bei interesų taip ir nepajuto poreikio sužinoti daugiau apie pokario kovas ir artimųjų dalyvavimą jose.

ISTORINIO TEISINGUMO IR TIESOS PAIEŠKOS

Pokalbių metu šeimos pasakojimai buvo pristatomi kaip viena iš galimų tiesos versijų pokario situacijai apibūdinti. Daugelis prisimena girdėtas istorijas kaip pasakas, pavienius gyvenimiškus pamokymus, pagaliau kaip dėlionės detales, kurias būtina sujungti su kitomis dalimis, kad pasimatytų aiškus paveikslas. Svarbu pastebėti, kad partizaninio karo istorijai nuo pat pradžių, kai tik prasidėjo jos atgaivinimas, buvo svarbūs ne tik faktai, bet ir vertinimai. Galima prisiminti, kad atkuriant Nepriklausomybę dominavo idealizuotas laisvės kovų pasakojimas (plg. Brazauskas 2013: 249; Matulevičienė 2002: 22). Siekiant ne tik teisiškai, bet ir moraliai reabilituoti buvusius kovotojus dominavo gana abstrakčios sąvokos – tėvynės meilė, patriotizmas, laisvė (Jurkutė 2016: 244). Tai, kas vyresniajai kartai buvo tarsi savime suprantama ir priimtina, trečiajai kartai atrodo kiek neįtikinama. Pastebima, kad šiai kartai būdingas kritiškas požiūris į herojišką partizaninio karo pasakojimą (Verveckienė 2019: 29). Nors suvokiama šios diskusijos būtinybė ir neišvengiamumas, pasiruošimas jai gali reikalauti pastangų.

Partizano vaikaitis T. pripažįsta nuo vaikystės girdėjęs prieštaringas nuomones apie tai, kas paskatino žmones jungtis į ginkluotą pasipriešinimą. Greta romanizuoto, tėvynę besąlygiškai mylinčio ir dėl jos besiaukojančio kovotojo portreto senelis brėžė naują liniją – teigė nenorėjęs būti pašauktas į Raudonąją armiją, todėl verčiau pasirinkęs išeiti į mišką. Susidūrę skirtingi pasakojimai, vienas – viešojoje, kitas – privačioje erdvėje, kėlė sumaištį:

Aš turėjau visai sudėtingą tos pragmatinės priežasties refleksiją. Nežinau, sąmoningai ar nesąmoningai, rezistencijos leitmotyvas man atrodo labai sutaurinamas – meilė Lietuvai, kova už laisvę, kova už nepriklausomybę. Ir aš girdėjau visą laiką iš savo senelio tokius labai pragmatinius sumetimus (T.).

Iš tiesų pastebima, kad vertindami istorinius įvykius žmonės mieliau tapatinasi su herojumi (Šutinienė 2008: 132). Vadinasi, daug lengviau, kai istoriniuose įvykiuose reikšmingą vaidmenį atlikę asmenys elgėsi moraliai teisingai. Vis dėlto karo metu skirtis tarp „teisingo“ ir „neteisingo“ labai slidi. Visi pateikėjai tarsi susitarę kartoja norintys matyti žmogišką³ kovotojo paveikslą – klystantį, pasimetusį, privariantį įvertinti visas rizikas, kylančias tiek jam, tiek jo šeimai, tiek kovos draugams. Tenka pastebėti, kad realiose situacijose su priešinga nuomone ar patirtimi susidūrę pateikėjai jaučiasi ir elgiasi įvairiai. Ryšininko vaikaitė R. pripažįsta, kad, nepaisant poreikio matyti realų paveikslą ir įvertinti kiekvieną rezistencijos aspektą, priimti pasakojimus, liudijančius partizanų nusikaltimus, sudėtinga:

.....

3 Įdomu, kad visi aštuoni pateikėjai mini „žmogiškumą“, „žmogišką partizaną“ – tai sąvokos, kurių užduoduose klausimuose nėra, tačiau patys pateikėjai yra linke šiuos terminus vartoti, akcentuoti.

Aš jaučiuosi nejaukiai, kai žmonės pasakoja tų blogų istorijų, ką sužeidė, nušovė ar išprievartavo. Nes mano viduje tai yra gerasis paveikslėlis. Ir kai kas nors pasakoja tas kitas istorijas, norisi pateisinti [partizanų veiksmus] (R.).

Noras pateisinti net ir netiesioginių protėvių padarytas skriaudas sietinas su kaltės jausmu, kuris ypač būdingas politinių konfliktų atmintims (Jonutytė 2012: 139). Pirmiausia kaltė suvokiama kaip socialinė laikysena, o ne emocinė būseną (Jonutytė, Būgienė, Krasnovas 2013: 69). Galima pastebėti, kad kaltę skatina ne šeimoje išgirstos istorijos – tiek mažiau, tiek daugiau apie partizanus kalbančiose šeimose dominuoja pozityvūs vaizdiniai, todėl neigiamų asociacijų su šiuo istoriniu laikotarpiu tarsi nėra. Tokie konfliktai, pirmiausia vidiniai, prasideda pradėjus lankyti mokyklą, universitetą, dalyvaujant visuomeninėje veikloje ar tiesiog stebint diskusijas viešumoje. Vaikaičiai pabrėžia egzistuojančią neteisybę – dabar, kai pasakoja partizanai, yra užgniaužta kitos pusės, kariavusios prieš juos, atmintis. Partizano sesers vaikaitė L. apgailestauja, kad jai artimas žmogus yra priverstas slėpti faktą apie senelio darbą KGB, nes tokia žinia galėtų užtraukti visuomenės nepasitenkinimą ne tik senolio, bet ir paties vaikaitės atžvilgiu. Pateisinti ar pasmerkti vieną ar kitą pusę ypač sudėtinga neturint asmeninės patirties, remiantis vien girdėtais pasakojimais.

Pateikėjų pasakojimuose nuolat jaučiama abejonė artimųjų pasakojimų tikslumu. Viena vertus, neabejojama, kad patirtys ir juos lydintys jausmai yra tikri. Kita vertus, suvokiama, kad atmintis gali būti apgaulinga, o pasakojimai – pagražinti, netikslūs ar dėl įvairių priežasčių sąmoningai pakeisti. Net ir vienoje šeimoje gali gyvuoti skirtingi pasakojimai, kuriuos perprasti ir įvertinti kiekvieno teisingumą kone neįmanoma nepasitelkiant istorinių tyrimų metodų.

Partizano sesers vaikaitė L. mini internete atrastus močiutės sesers pasakojimus, neatitinkančius močiutės pateiktos versijos. Kliaujantis Nepriklausomybės pradžioje užfiksuotais močiutės sesers prisiminimais, kyla klausimų dėl močiutės ryšininkavimo fakto. Netikėti atradimai skatina pergaltvoti girdėtus pasakojimus – įvertinti jų realumą, tikslumą, ieškoti kitų, juos paneigiančių ar paremiančių, faktų ir šaltinių, nes nei močiutės, nei jos sesers, galinčios patikslinti, nebėra:

Buvau susidariusi įspūdį iki pat dabar, kad ir mano bobutė buvo ryšininkė. Kažkaip buvo kalbos, kad lygtais ji ir slapyvardį turėjo, ir maistą nešdavo broliams į mišką. O tos sesers atsiminimuose rašoma, kad „mano jaunesnioji sesuo neturėjo nieko bendro su partizanais“. Taigi, tikrai vieną kartą, būtent kai buvo pakviestas fotografas, ji nuėjo, nusifotografavo ir, aišku, paskui juos išdavė; ir pagal tas nuotraukas atsekė, kas buvo jose, visus kartu ir nuteisė. Tai aš nežinau, kaip čia yra, kur tiesa slypi (L.).

Taigi, senelių atmintis kelia klausimų dėl autentiškumo ir objektyvumo, bet tai visiškai įprasta kartų tarpusavio santykių (Jackson 2013: 69). Vaikaičiams be galo

svarbu, kad artimųjų pasakojimus patvirtintų objektyvūs šaltiniai. Ryšininko vaikaitė R. prisimena dalyvavimą renginyje, kuriame buvo pristatyti partizanų vado Adolfo Ramanausko–Vanago palaikų antropologinio tyrimo rezultatai⁴:

Buvau paskaitoj, kur rekonstruoja visą eilę tų kankinimų, nes tėtis irgi pasakodavo apie tai, kad jisai [A. Ramanauskas] buvo susitikęs su žmona, kad jau jisai buvo be vienos akies, jo lytiniai organai buvo sužaloti. Tai buvo tarsi patvirtinimas tėčio žodžių, nes aš suprantu, kad atmintis ir tos visos istorijos gali būti nebūtinai tikslios (R.).

Ir iš tiesų visi pateikėjai turi bent vieną pavyzdį, atskleidžiantį, kad šeimoje girdėti pasakojimai buvo netikslūs ar klaidingi. Partizano brolio vaikaitis A. ir partizano vaikaitis Ž., kaip profesionaliai tyrinėjantys partizaninį karą ir labai aktyviai dalyvaujantys jį įamžinant, turi daugiausia galimybių patikrinti informaciją įvairiuose šaltiniuose. Ž. atveju dėmesys kreipiamas ne tik į senelio istoriją, bet ir į jo bendražygių likimus – minimi faktai, susiję su vaikystėje girdėtomis istorijomis, kurie išteisina vieno neteisingai apkaltinto kovotojo atminimą. Nors artimųjų, kuriems tai aktualu, nebėra, tačiau istorijai tai svarbu:

Iš močiutės dar vaikystėj atsimenu, kad ji rodydavo vieną iš tų keturių nuotraukoje esančių partizanų ir sakydavo: va šitas yra išdavikas. Bet mano atradimai paskutiniu metu rodo, kad tai anaipol, – jis nebuvo išdavikas, jis tiesiog yra tas, kuris buvo dalinyje, štabe, bet tuo metu, kai vyko kautynės, jo arba nebuvo, arba jis pasitraukė, tai reiškia, kad jis vienintelis iš šitų žmonių toj nuotraukoj esančių liko gyvas per tą jų susišaudymą (Ž.).

.....

4 Svarbu pastebėti, kad 2018–aisiais metais įvykęs A. Ramanausko–Vanago palaikų atradimas ir laidotuvės sulaukė didelio visuomenės susidomėjimo. Bene daugiausia buvo kalbama apie kankinimus, kuriuos sulaukė partizanų vadas patyrė. Antropologiniai tyrimai patvirtino archyvuose šaltiniuose esančią informaciją apie sužalojimus ir tai, kad, priešingai negu teigiama KGB sudarytoje byloje, juos padarė ne pats sulaukėtas, o jo tardytojai (plačiau žr. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras 2018). Tais pačiais metais pasirodė istoriko Arvydo Anušausko monografija *Aš esu Vanagas* (Anušauskas 2018), taip pat Lietuvos Respublikos Seimas A. Ramanauską pripažino kovojusios su okupacija valstybės vadovu, ėjusiu pareigas nuo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio žūties 1954 m. lapkričio 26 d. iki jo paties mirties bausmės 1957 m. lapkričio 29 d. Greta šių didelių įvykių buvo rengiamos įvairios diskusijos ir parodos, naujos populiarumo bangos sulaukė jau kiek anksčiau publikuoti A. Ramanausko prisiminimai, jie taip pat išversti į anglų kalbą. Vadinasi, istorijos pažinimo būdai buvo įvairialypiai. Atkreiptinas dėmesys, kad nors visi pateikėjai pripažįsta palankiai vertinantys A. Ramanausko asmenybę ir laikantys jo atminimui tekusią pagarbą teisinga, tik R. ir K. pasakojimuose atsiskleidžia išskirtinis asmeninis santykis su šia istorija. R. atveju tai susiję su šeimos istorija, nes tiek jos tėvas, tiek senelis tiesiogiai bendravo su A. Ramanausku, jį rėmė, buvo jo ryšių patikėtiniais. Kitų partizanų palaikų laidotuvės pastaraisiais metais, pavyzdžiui, Aukštaitijos partizano Antano Kraujelio–Siaubūno, įvykusios 2019 m., nėra taip sureikšminamos. K. atveju sąsajos kuriamos sąmoningai siekiant išlaikyti ryšį su jau mirusios močiutės atminimu – teigiama, kad į visų kovotojų laidotuves einama kaip į močiutės, taip tarsi išreiškiant pagarbą jos išgyvenimams, patirtiems ryšinkaujant.

Su šio išgyvenusio kovotojo artimaisiais nėra palaikomi ryšiai, todėl nėra žinoma, kokie pasakojimai sklando jų šeimoje, tačiau pačiam Ž. išsaugota nuotrauka buvo labai svarbi.

Siekti tikslumo, galinčio papildyti tiek šeimoje gyvuojančius pasakojimus, tiek apskritai Lietuvos istoriją, skatina įvairūs veiksniai – menkos praeities refleksijos šeimoje, atsitiktinai užčiuopti faktų neatitikimai, empatija kitokią patirtį turintiems žmonėms. Dar viena priežastis, skatinanti domėtis ir veikti, galėtų būti aplinkos abejingumas. Kalbinti partizanų artimieji išsiskiria sąmoningumu, kartais tai įvardija kaip pareigą prisiminti, pagerbti, skleisti žinią toliau, tam tikra prasme netgi perimti iniciatyvą iš pirmosios kartos. Represuotiems žmonėms būdinga liudyti visos nukentėjusiųjų grupės vardu (Šutinienė 2008: 133), tačiau jų belikę vienetai. Galbūt dabar, kai represuoti asmenys patys nebeturi galimybės pasirūpinti bendražygių atminimu, jų darbus perima jaunoji karta. Partizano brolio vaikaitis A. pažymi, kad dideliems darbams jį įkvėpė suvokimas, kad nėra kitų, kurie galėtų rūpintis apleistomis partizaninę kovą menančiomis vietomis ar pasakoti jų istorijas:

Dvyliktoj klasėj su bičiuliu vaikščiojau aplink savo gimtąjį miestelį ir mes netikėtai priėjom tokį paminklą. Paskui išsiaiškinau, kad ten yra palaidota trisdešimt–keturiasdešimt partizanų. Ir kažkaip galvoju: per visą mokymosi laiką nieks neatvedė iki tos vietos ir nieks nepasakojo. Paskui aš galvoju, nuvažiuosiu per Vėlines ir pažiūrėsiu, ar dega ten žvakutės. Tada nuvažiavau, žiūriu, niekas nedega, tai uždegiau žvakutę ir supratau, kad man reikia eit tuo keliu įamžinimo. Kažkaip buvo išvis net negražu. Negražu taip daryt, kad visiškai į užmarštį [žuvę partizanai]. Nu man tas momentas, kad sakau, nuėjau per Vėlines ir nedegė žvakutės... (A.).

Tiek cituotame fragmente minimas paminklas, tiek pokalbio metu daugelį kartų minimos kitos vietos A. suvokiamos kaip svarbiausios, padedančios pažinti pokario istoriją ir jos dalyvius. Vietos, kuriomis jis veda būrius žygeivių, yra jo pasakojimų ašis, jose išlikę artefaktai padeda kurti pasakojimą ir jį palaikyti, o tai istoriniams pasakojimams svarbu (Jonutytė, Būgienė, Krasnovas 2013: 33). Nė vienas kitas pateikėjas taip neakcentavo vietų svarbos. Pasakojimas kuria išpūdį, kad pasakotojas susitapatina su kraštu ir per tai įprasmina savo paties indėlį į istoriją, kuria savo vertę. A. jaučiasi atsakingas už istorijų fiksavimą ir perdavimą – kad ir kokios istorijos bebūtų, jos privalo būti išgirstos bent dabar, antraip ateityje nebebus įmanoma atkurti viso kovų vaizdo.

Trečiajai kartai svarbu matyti tragiškus XX a. Lietuvos istorijos įvykius vienoje gretoje. Suprantama, kad neretas to meto žmogus susidūrė su tremtimis, kalinimais, Holokaustu. Po įvykių prabėgus dešimtmečiams vis dar kyla nesutarimų, kaip vertinti vienus ar kitus įvykius, pavienių žmonių veiksmus. Trečiosios kartos atstovai

jautriai žvelgia į viešojoje erdvėje vykstančias diskusijas, tačiau kiekvienas savitai suvokia savo vaidmenį gaivinant istorinę atmintį. Išskirtiniu galima laikyti ryšinin-kės vaikaitės K. prisipažinimą, kad ji jaučiasi iki galo nepadaranti to, ką kaip laisvės kovotojos palikuonė privalėtų padaryti – užtikrinti, kad istorija nebesikartotų:

Buvo labai daug nukentėjusiųusių. Tai, man atrodo, kad įamžinant visą rezistenciją irgi negali pamiršt, kad ne tik lietuviai Lietuvoj gyvena. Aš įsivaizduoju, jeigu būtų koks nors žmogus, kuris kažką jau labai šauniai padirbėjo ir jisai, nežinau, išgelbėjo du mies-tus ir atrado vaistus nuo vėžio, bet jis įrašė mano prosenelį į trėmimų sąrašą, man turbūt plėštų tai širdį. Tai aš gal šitoj situacijoje būčiau visada linkus palaikyti tą, kuriam labiau-siai skauda. <...> Tiesiog, kad jeigu būtų žmonės, kurie mano giminės istorijoje vaidino kažkokį tragišką vaidmenį, ir jeigu reiktų praeit pro kokią nors jo garbės lentą [tai būtų sunku]. Tai aš lygiai taip įsivaizduoju kokios nors žydų šeimos [situaciją], kur jeigu yra ne iki galo nesutariama, koks žmogaus vaidmuo Holokauste Lietuvoj vykusio, tai aš tikrai neįsivaizduoju, kaip tiems žmonėm [palikuonims] paskui [gyventi]. Tiesiog tada jautiesi, kad tu turbūt, kaip palikuonis, savo dalies nepadarei. Nes tada jie žuvo ir dabar dar kartą jie žūsta, nes visa jų istorija yra dar kartą atkartojama, darkart įskaudinama (K.).

Moterų pasakojimuose ypač jaučiama empatija, perauganti į pareigą ne tik pri-siminti, bet ir perduoti atminimą toliau, pirmiausia vaikams. Pokalbyje su K. infor-mantė pabrėžia, kad reikia kalbėti ir už tuos, kurie negalėjo susilaukti palikuonių, ir tiems, kurie artimoje aplinkoje stokoja žinių:

Daugiau ryšininčių ir ryšininčių liko, tai jie vis tiek galėjo dar kurti savo šeimą ir tada jie turi tą asmeninę liniją, kuri juos atsimena. Ne tik kaip kovotojus, kaip asmenis. O vyrų partizanų daugiau, aišku, ir moterų partizanų, iš principo partizanų, kurie buvo akty-viuose kovos veiksmuose, jų mažai liko. Tai jie dažnai neturėjo šanso išvis turėt savo pa-likuonių. O jeigu ir turėjo, jie neturėjo asmeninio [ryšio]. Jie neturėjo būdo perduot apie save kaip asmenį prisiminimo. Tai vienas iš dalykų, ką mes jau net ne skolingi [jjiems], o vienas toks *common sense* [liet. *bendras supratimas*] yra, kad reikia juos tiesiog atsiminti ir žinoti. Ir kaip savo senelius atsimenam, taip atsiminti ir juos. Nes jie taip nusprendė, gal taip susiklostė dėl jų pasirinkto kelio, kad jie netapo niekieno seneliais (K.).

Tai, kad tokia nuostata nėra atsitiktinė, o gerai apgalvota ir praktikuojama, rodo kiti pokalbio fragmentai – K. nurodo šeimos mažiesiems pasakojanti apie okupaci-ją, vėlgi bandydama sudėtingus procesus perteikti vaikams suprantamomis metafo-romis, taip tarsi atkartodama savo pačios kelią į pažinimą, kai nuo močiutės pasakų užaugta iki sąmoningo santykio su rezistencijos istorija. Panašią poziciją užima ir kitos moterys. R. atminties perdavimą suvokia kaip prasmingą misiją:

Keista, kad mano tėtis niekada nepasakodavo savo anūkams, seserų vaikams. Bet aš galvoju, kad gal jisai to nedarė sąmoningai dėl to, kad jie dar maži buvo. Jiems gal dar nelabai rūpi. Bet dabar aš suprantu, kad jiems rūpi, nes jie manęs klausia, papasakok, kaip ten buvo. Tai aš kažkokių dalykų papasakoju, bet, aišku, būtų buvę smagiau, jeigu jie būtų sužinoję tą iš savo senelio. Tai galbūt mano misija ir yra perduoti tą istoriją mano seserų vaikams (R.).

Lygiai taip pat V. jaučia poreikį ugdyti vaikus nuo pat mažumės, nes prisimena ją pačią kamavusią nežinomybę ir pasimetimą bandant suprasti, kokias patirtis pasakoja močiutė:

Aš galvoju, savo vaikui tai viską taip nuosekliai, aiškiai [paaiškinsiu]: partizanas yra tas, tas ir tas. Pasakoju, o ne: ai žinai, pamatysi, sužinosi, kai užaugsi (V.).

Vyrų, pirmiausia A. ir Ž., pasakojimuose daugiau dėmesio skiriama platesniam suvokimui – atminties perdavimui už šeimos ribų. Visais atvejais yra tvirtinama, kad būtina kalbėti apie praeitį – tiek apie ankstesnių kartų laimėjimus, tiek apie paklydimus, nes tai veda į tiesos atradimą.

Bandymai tikslinti istoriją, ieškoti išgirstiems pasakojimams patvirtinimų ar polinkis puoselėti kovų atminimą tarsi įgyvendina buvusių kovotojų troškimą būti išgirstiems ir pripažintiems, rašyti teisingą, tikslią kovų istoriją. Ne mažiau svarbu įvertinti, ką tai duoda ir kalbintiems žmonėms.

PASAKOJIMŲ IR VERTYBINIŲ NUOSTATŲ SANTYKIS

Visų pokalbių metu buvo jaučiamas objektyvumo ir subjektyvumo derinimas. Ankstesni pasakojimų fragmentai parodė, kad nepriklausomos Lietuvos laikais augusi karta atidžiai stebi viešąją erdvę ir puikiai suvokia dėl įvairių istorijos vertinimų kaitos kylančių konfliktų jautrumą. Kalbėdami apie praeitį pasakotojai yra linkę atkartoti iš artimųjų girdėtas istorijas, taip nejučia atskleisdami, kurie istorijos fragmentai yra tapę šeimos narių tapatybės dalimi (plg. Veale, Schilling 2004: 2). Vis dėlto ne kartą pabrėžiama, kurie tėvų ar senelių vertinimai jiems yra priimtini, o kurie atmetami kaip prieštaraujantys vaikaičių suvokimui. Ne kartą deklaruota, jog XX a. vidurio istoriją būtina vertinti kiek įmanoma objektyviau: kalbant apie herojus nepamiršti jų padarytų klaidų, išgirsti visas nukentėjusias puses ir viešai nesureikšminti savo šeimos vaidmens istoriniuose įvykiuose. Kai kurie pateikėjai teigia nesijaučiantys esą įpareigoti pateisinti ar pratęsti artimųjų darbus, kartais per daug nesureikšminantys artimųjų praeities. Tą rodo ir pateikėjų kasdienės veiklos – galima pastebėti, kad šeimos istorija neskatina atlikti aktyvaus partizaninio

karo tyrimų ar inicijuoti įamžinimą. Antra vertus, net ir pasyvus domėjimasis turi įtakos savivokai ir tapatybei. Klausiant apie tai, kas brangaus ir artimo atrandama partizaninio karo istorijoje, išgirstami atsakymai leidžia kalbėti apie kelias svarbias vertybes, turinčias įtakos asmenybės ir nuostatų formavimuisi: bendrystę, laisvę, prieraišumą gimtajam kraštui, vidinę stiprybę.

Partizano brolio vaikaičio A. pasakojimas skatina atsigręžti į pirmosios kartos patirtis ir ieškoti bendrumų tarp skirtingų kartų. Pastebėta, kad represuotiems asmenims buvo ypač būdinga burtis į solidarias bendruomenes, kuriose jie jautėsi suprasti ir savi (Gailienė 2008: 73). Juos jungė tiek patirtys, tiek požiūris į laisvę ir valstybę. Užsiminta, kad trečiosios kartos įsitraukimas į partizaninio karo atminimo ir įamžinimo veiklas gali būti regimas kaip šių solidarių bendruomenių darbų tąsa. A. nurodomas santykis su partizanais skatina formuluoti dar drąsesnį teiginį – nuosekli ir tikslinga veikla gali praplėsti partizanų bendruomenės narių gretas jaunąja karta. A. pasakoja dažnai pokalbių su amžininkais metu nusikeliantis į praeitį ir susitapatinantį su istorijos veikėjais:

Aš žinau jų slapyvardžius, pasakoju, šnekam apie tuos vyrus, atrodo, kad mes abudu kartu ten. Jis [bet kuris kalbinamas partizaninio karo liudininkas] devyniasdešimtmetis, aš trisdešimtmetis. Atrodo, kad mes abudu bičiuliai ir šnekamės apie tuos kitus draugus, kurie, aišku, jau žuvę partizanai (A.).

Pokalbio metu keliskart akcentuojama, kad A. labiausiai rūpi jo krašto istorija. Jos pasisavinimas⁵ stiprina. Partizano vaikaičio Ž. atveju senelio patirtis skatina galvoti ir apie būtinybę būti pasiruošus ginti kraštą. Karinė tarnyba leidžia geriau įsivaizduoti pokario kovas ir priartina prie artimųjų išgyvenimų:

Kaip karys aš tikrai bent iš dalies susipažinau su tokiu gyvenimu, kurį galėjo patirti partizanai, bent jau pratybos man suteikia tokio buvimo ir įsivaizdavimo, kaip jie galėjo gyventi ir būti (Ž.).

Gebėjimas mintimis nusikelti į menamas protėvių išgyventas situacijas veikia itin stipriai. Vienu atveju tai gali būti fiziniai išbandymai, kitu – emociniai. Ryšininko vaikaitė R. jaučia iš praeities ją pasiekiančią stiprybę, kurią ji noriai priima, vertina:

Mano senelis labai stengėsi. Taip, tu pralaimėjai tuomkart, bet tavo idėjos nenumirė, tavo viltys. Tėtis pasakojo, kad senelis visą laiką turėjo tokią viltį, kad tai laikina. Kad vienaip ar kitaip ta nepriklausoma Lietuva bus. Ir jis tos vilties niekada neprarado (R.).

.....
5 Pokalbio metu šis žodis vartojamas keliskart, pabrėžiant partizaninio karo istorijos vertybinį artumą.

Pašnekovų pasakojimuose gausu liudijimų apie artimųjų turėtą viltį sulaukti laisvos Lietuvos. Apie ją kalbėta, dainuota, rašyta partizaninio karo metais be galo daug. Atrodo, natūralu, kad pašnekovai žodį *laisvė* mini dažnai, pateikdami savo kovos prasmės sampratą. Partizano sesers vaikaitė V. pabrėžia, kad dėl laisvės ji pasiryžusi kovoti toliau. Bent dalis rezistentų net ir atkūrus Nepriklausomybę buvo įsitikinę, kad jie privalo išlikti kovotojais iki gyvenimo pabaigos (Vervečkienė 2019: 24), todėl tokia vaikaitės pozicija nestebina, ji tarsi perimama kartu su pasakojimu.

Vis dėlto svarbu suvokti, kad laisvė minima ir kaip santykinai neutrali vertybė – ji tinka daugeliui pasakojimų apie partizaninį karą išvengiant griežto vertinimo ar „teisingos“ pusės pasirinkimo. Partizano vaikaitis T., minėjęs sunkumus priimant romantizuotą pokario kovų naratyvą, teigia galįs palankiai priimti senelio istoriją ir ją vertinti tik per laisvės prizmę:

Man labai reikėjo atrasti save tame rezistenciniame naratyve, kuris yra labai glaudžiai susijęs su tautiniu naratyvu, nes man atrodo, kad mūsų tautinis naratyvas yra labai sąmoningai kuriamas ant tokio uždarumo pamato, o tas uždarumas pateikiamas kaip būdas išlikti ir išsaugoti kažką, kas yra brangaus. Tai man yra labai sunku save įprasminti tokiam naratyve, nes aš nematau savęs jame. Tada ieškau kitų būdų, kaip tą padaryti. Pavyzdžiui, mano susiejimas su seneliu yra padiktuotas ne to naratyvo, kuris yra pasiūlytas mums, bet to, kurį aš sau susikūriau, kad be jo kovos už laisvę šiandien aš negalėčiau kovoti už savo laisvę (T.).

Galima pastebėti, kad laisvė yra suvokiama ne kaip asmeninio gėrio nauda, o kaip tikslo, nulemiančio teigiamus pokyčius visuomenei, siekis. Ryšininė vaikaitė K. atskleidžia tvirtą nuostatą būti pasirengus priešintis, jeigu bus pasikėsinta į tautos laisvę. Anot jos, laisvė yra vertybė, dėl kurios verta aukotis:

Manau, kad yra dalykų, kurie yra didesni už tave patį ir net didesni už tavo šeimą. Aš taip tikiuosi, kad jeigu mus dabar ištiktų kažkokia panašaus blogumo situacija, pakankamai žmonių būtų nusiteikę numirt už tikslą. Nes turbūt yra toks neapibrėžtas laisvės dalykas, kur jeigu tu iki galo suvoki, kad nieko negali pakeist, tai bendra prasme, valstybės prasme, savo gyvenimo, savo vaikų ateities prasme, tai tiksliai dėl ko gyvent tada turbūt irgi nėra (K.).

Be abejo, kad tokios nuostatos nulemtos tiek šeimos istorijos, tiek visuomenėje sklindančių naratyvų. Vis dėlto akivaizdu, jog laisvės kovų atmintis gyvuoja ir veikia pateikėjų vertybinės nuostatas, formuoja jų asmenybes.

APIBENDRINIMAS

Laisvės kovų istorija gyvuoja šeimų atmintyje įvairiomis formomis. Pagrindinė jų – pasakojimai, kuriuos trečioji karta noriai išgirsta, perima ir perduoda toliau. Pastebėtina, kad dažnai vaikystėje girdėti pasakojimai yra pozityvūs – vaikaičiams perduoti pasakojimai yra įkvepiantys ir pamokantys, netgi primenantys pasakas ar herojų istorijas, tačiau stokojantys sudėtingo kovos kelio patirčių. Užaugę jie siekia papildyti girdėtus pasakojimus tikromis emocijomis ir faktais. Ypač svarbu atkurti žmonišką kovotojo portretą, įvertinti prieštarigus kovos istorijos aspektus ir atrasti patvirtinimą kadaise girdėtiems artimųjų pasakojimams. Teisingumo ir tiesos paieškos suprantamos kaip būtinos siekiant sutaikyti visuomenę su įvairialype pokario patirtimi, galų gale išsiaiškinti, kas iš tiesų nutiko.

Rezistencijos pasakojimuose iškeliamos vertybės – bendrystė, empatija, laisvė, lojalumas kraštui, vidinė stiprybė – ypač vertinamos trečiosios kartos. Iš senelių perimamos vertybinės nuostatos formuoja asmenybes, motyvuoja didžiulius praeitimi, ją pristatyti aplinkiniams. Jaučiama atsakomybė už šeimos istoriją ir jos tęstinumą – skatinama pasakojimais dalytis ne tik artimųjų rate, bet ir už jo ribų.

Pagaliau trečioji karta tampa tarpininku tarp pirmosios ir antrosios kartos. Vaikaičių keliami klausimai ir patiriami atradimai užpildo antrosios kartos žinių spragas. Pirmoji karta yra skatinama dalytis prisiminimais su šeimos nariais. Vaikaičių rūpesčiu senelių patirtis tampa žinoma gerokai platesniam visuomenės ratui – taip įprasminamas jų indėlis į pasipriešinimą ir patirtas represijas. Kartais vaikaičiai prisiima atsakomybę pasakoti ne tik senelių, bet ir kitų kovos dalyvių istorijas ir apskritai siekti deramo kovų įamžinimo.

LITERATŪRA

- Anušauskas Arvydas 2018. *Aš esu Vanagas*, Vilnius: Dominicus Litanus.
- Brazauskas Nerijus 2013. „Didysis pasakojimas“ apie partizanų vadus: tarp rezistencijos, atminties ir žinojimo“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 16, p. 232–252.
- Būgienė Lina 2008. „Objekto problema šandienos tautosakos moksle ir naratyvų analizės perspektyvos“, *Tautosakos darbai*, t. 35, p. 38–51.
- Būgienė Lina 2012. „Istorijos patirtis ir refleksija Valkininkų krašto žmonių pasakojimuose“, *Tautosakos darbai*, t. 44, p. 121–136.
- Gailienė Danutė 2008. *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos atžvilgiu*, Vilnius: Tyto alba.
- Gailienė Danutė, Kazlauskas Evaldas 2004. „Po penkiasdešimt metų: sovietinių represijų Lietuvoje psichologiniai padariniai ir įveikos būdai“, in: *Sunkių traumų psichologija: politinių represijų padariniai*, sudarytoja Danutė Gailienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, p. 78–126.
- Gailius Bernardas 2008. „Suklastota istorija: sovietų totalitarizmas ir partizanų karo prisiminimas“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 22, p. 88–103.

- Herman Judith Lewis 2006. *Trauma ir išgijimas: Prievartos pasekmės – nuo buitinio smurto iki politinio teroro*, iš anglų kalbos vertė Milda Dyke, Vilnius: Vaga.
- Jackson Michael 2013. *The Politics of Storytelling: Variations on a Theme by Hannah Arendt*, Copenhagen: Museum Musculanum Press.
- Jonutytė Jurga 2012. „Politinių konfliktų atmintys ir jų įtaka autobiografiniams pasakojimams: vienos šeimos atvejis“, *Tautosakos darbai*, t. 44, p. 137–153.
- Jonutytė Jurga, Būgienė Lina, Krasnovas Aleksandras 2013. *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyškiai, Žeimelis*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jurkutė Mingailė 2016. *Lietuvos partizanų karo atmintis: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimai: daktaro disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Klumbytė Neringa 2004. „Dabarties istorijos paraščių žmonės: atsiminimai apie sovietmetį ir kasdienybės patirtys kaimo bendruomenėse“, *Politologija*, Nr. 3 (35), p. 63–83.
- Kulakauskienė Dovilė 2014. „Atminties perėmimas ir tapatybės formavimas: kartų naratyvai Vilkyškių miestelyje“, *Respectus Philologicus*, Nr. 25 (30), p. 160–171.
- Leparskienė Lina 2019. *Papasakoti Trakai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras [2018]. *Nauji faktai A. Ramanausko-Va-nago palaiškų tyrime*, prieiga internete: <http://genocid.lt/centras/lt/2993/a/>, [žiūrėta 2021-11-17].
- Matulevičienė Saulė 2002. „Pokario atminties formos“, *Liaudies kultūra*, Nr. 2 (87), p. 22–27.
- Mažulytė Eglė, Rakovas Tomas 2014. „Šeimos kalbėjimosi apie sukrečiančius Antrojo pasaulinio karo ir pokario metų įvykius ypatybės. Pradiniai tyrimų duomenys“, *Jaunųjų mokslininkų psichologų darbai*, Nr. 3, p. 1–6.
- Molden Berthold 2016. “Resistant Pasts versus Mnemonic Hegemony: On the Power Relations of Collective Memory”, *Memory studies*, Vol. 9 (2), p. 125–142.
- Petrauskienė Aistė 2017. *Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Šutinienė Irena 2008. „Sovietinių represijų atminties reikšmės lietuvių autobiografijose“, *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 2 (24), p. 127–134.
- Švedas Aurimas 2010. „Sąkytinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietinės epochos tyrimuose (atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas)“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 24, p. 148–161.
- Thompson Paul 2000. *The Voice of the Past*, Oxford: Oxford University Press.
- Tūtlytė Rita 2018. „Pokario atminties pasakojimai: laisvės kovų dalyvių atsiminimai“, *Žmogus ir žodis*, t. 20, Nr. 2, p. 4–29.
- Vaitkevičius Vyckintas 2018. „Lietuvos partizanų tapatybės dëlionė“, *Liaudies kultūra*, Nr. 4 (181), p. 11–23.
- Vaskelienė Ieva... [et al.] 2011. „Komunikacija apie patirtas politines represijas šeimoje: tarpgeneracinis aspektas“, *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichologinis požiūris*, t. 9, p. 91–104.
- Veale Sharon, Schilling Kathleen 2004. *Talking History: Oral History Guidelines*, Hurtsville: Department of Environment & Conservation.
- Vervečkienė Liucija 2019. „Pabrėžta, nutylėta, pateisinta: „kartų efektas“ senelių, tėvų ir anūkų sovietmečio atmintyje“, *Politologija*, t. 96, Nr. 4, p. 8–37.
- Vitkūnas Manvydas 2015. „Oršos mūšis tautų istorinėje atmintyje“, *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, t. 1, p. 68–79.

Historical Memory of the Lithuanian Anti-Soviet Partisan War in the Narratives of the Third Generation

GRETA PASKOČIŪMAITĖ

S u m m a r y

Keywords: historical memory, narrative, partisan war, partisans, third generation.

The article focuses on the historical memory maintained by the families of the members of the partisan armed anti-Soviet resistance in the 1944–1953. This memory is reconstructed on the grounds of the narratives by the third generation family members born in 1985–1989. The author discusses ways that memory of the partisan war is revealed by the generation born in the eve of restoration of the Lithuanian independence (which was proclaimed in 1990): how it was transferred in the families, and how experiences of the family members impacted and shaped the values and personal attitudes of the third generation towards the struggles for Lithuanian freedom. The analysis enables appreciating the influence that narratives established in the public discourse had in shaping the reflections of the family experiences, and pointing out, which images of the struggle for freedom are recognized by the third generation as suitable for the historical perception. It is noted that stories by the third generation make use both of the family narratives and the available public information.

The interviewed informants usually do not remember the moment when they first learned of their family members' participation in the armed resistance and their subsequently suffered repressions. For many, it was an inherent part of their daily life that shaped their attitudes towards the history of deportations, imprisonments, and Holocaust. Usually, the biographical facts of the family members were highlighted in various situations of the daily life, and their authentic and real stories reminded those of the fictional heroes. Narratives maintained in the family were accepted as very important to the family members; however, their certification or supplementation required other sources. The third generation can be characterized by their attempts to seek the historical truth and strive for justice. They attempt at getting to know the “un-heroic” picture of the postwar resistance, uncovering the obscure historical details, and ensuring continuation of the memory, which they try to pass on not only to the younger generations of the family, but also to the outsiders. This generation performs the role of mediator between the first and the second ones in their attempts both at understanding the past and at reconciliation with it.

This generation exhibits an ambivalent attitude towards the history of the partisan war. On the one hand, they try assuming an unbiased position, but evidently, the family past strongly influences their values and behavior. The third generation displays considerable empathy towards participants of the historical events and their diverse fates. The narrators tend to emphasize their patriotism and appreciation of this land and its freedom, of gaining inner strength from the historical struggles for freedom. In some cases, the narrators describe themselves as belonging to the partisan community. All the narratives are characterized by enhanced importance of freedom as a universal value, which content, however, depends on the individual experience and understanding. Active involvement of this generation into the commemoration of the partisan resistance is encouraged not only by their family history, but also by the public opinion.

The generation that grew up in the independent Lithuania had an unrestricted access to the history of the armed resistance. Nowadays its representatives willingly and openly share not only their own experiences, but also those of their family members. In spite of their declared unbiased attitude, they display pride in their family history and readiness to foster it.